

# Z červené knihy našich měkkýšů - suchomilka *Helicopsis striata*

## Vojen Ložek

Ten, kdo viděl mapu rozšíření plže suchomilky rýhované — *Helicopsis striata* (Müller), se jistě podiví, proč ji uvádíme také mezi ohroženými druhy. Vždyť má kolem sta nalezišť ve vnitřních Čechách, zejména mezi Prahou a jižním úpatím Českého středohoří, a krom toho je známá i z jižní Moravy a Slovenska. Přitom se neváže na nějaká zvláštní, dnes kriticky ohrožená stanoviště, jako jsou třeba vápnné slatiny, nýbrž žije na suchých travnatých stráňkách, nezřídka na mezích mezi poli, v úvozech, na pastvinách a podobných místech.

Tak tomu opravdu donedávna bylo. Ještě v poválečných letech žily dosti silné populace tohoto stepního plže při severozápadním a severním okraji Prahy, např. v okolí Suchdola, Únětic, Klecan a dále k severu. Navštívíme-li však tato místa dnes, vidíme, že suchomilky valem ubývá a že mnohde vymizela vůbec. Živé jedince bezpečně najdeme jen na několika málo místech (Zeměchy, Kopeč). Podobně je tomu i v sousedních zemích, např. v Rakousku.

*H. striata* je významným prvkem naší fauny, neboť jde o starousedlého obyvatele stepí, s jehož výskytem u nás je spjata dlouhá a poměrně dobře známá historie. Zaslouží si proto naši plné pozornosti. Patří do čeledi hlemýžďovitých (*Helicidae*), a to do podčeledi *Helicellinae*, kterou u nás zastupují ještě rody *Helicella*, *Cernuella* a *Candidula*. Nejnověji ovšem rozděluje sovětský malakolog A. A. Šilejko (1978) čeleď *Helicidae* na více samostatných čeledí a ruší rovněž podčeleď *Helicellinae*, jejíž členy řadí do různých podčeledí nově stanovené čeledi *Hygromiidae*. Rody *Helicopsis* a *Helicella* se zde dostávají do podčeledi *Trichiinae*, tedy do příbuzenstva známých ochlupených plžů z rodu *Trichia*.

Jako všichni zástupci skupiny *Helicellinae* má naše suchomilka ulitu bělavé barvy, zdobenou tmavěji i světleji hnědými páskami v různém počtu (1–8), které se často rozpadají v řady skvrn, splývají nebo mizí a někdy i chybějí. Pak se mírají ulity nepravidelně hnědavý nádech nebo dokonce náznak svislého tmnějšiho žhání. Tvar je stlačeně kulovitý, kotouč široce kuželovitý, někdy vyniklejší, jindy stlačený. Naspodu se otevírá píštěl zaujímající 1/7 až 1/5 šířky ulity. Závitů je 4½–5, dobře klenuťých, pravidelně rostoucích, poslední převládá. Ústí je slabě zešíkmené, okrouhlé, patrem jen slabě vykrojené. Obústí je rovné ostré, uvnitř však bývá vyvinut ploché, avšak široké a silný bělavý pysk. To platí zejména pro jedince z Čech, kde pysk tvoří často zřetelně vyvýšený val, zatímco kusy z Podunají mají pysk slabý. Pozoruhodná je však zejména povrchová skulptura ulity. Matný povrch pokrývají silná tupá poněkud nepravidelně vyvinutá žebra, která podmiňují pevnost a neprůsvitnost stěn. Výška ulity kolísá mezi 5–6 mm, šířka dosahuje 7 až 9 mm.

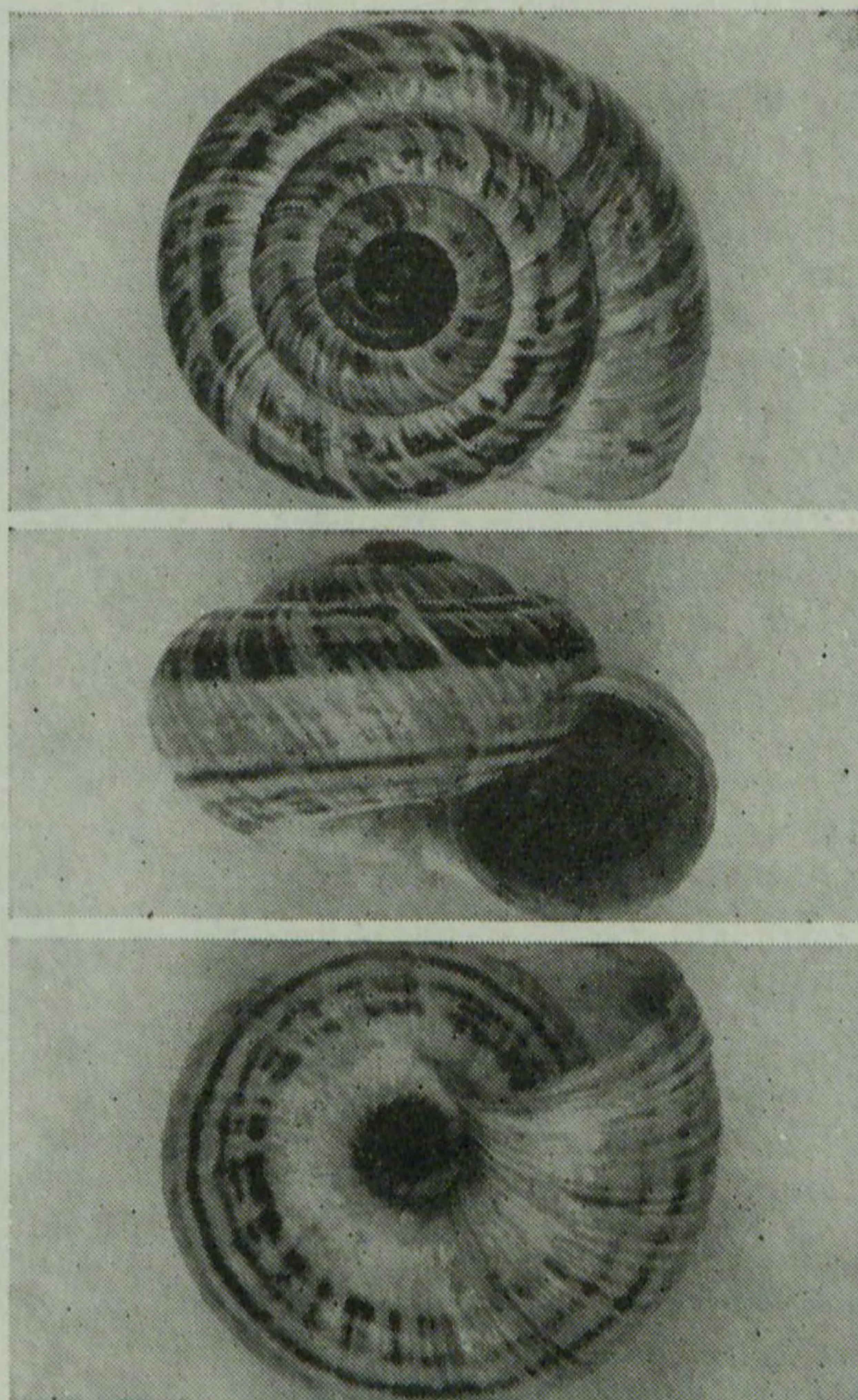
Na našem území žijí jen dva druhy podobného vzhledu — *Candidula unifasciata* (Poiret), známá z několika málo míst na horním toku Radotínského potoka u Prahy (okolí Tachlovic) a z okolí Opočna, a pak *Candidula soosiana* (J.

Wagner), význačný obyvatel ostepněných pastvin v Karpatech a jejich předpolí, známý především z vápenců na Těšínsku a ze středního Pováží (okolí Žiliny, Stankovany, Važec). Prvá je velmi jemně žebírkovaná až téměř hladká, druhá má žebrování poněkud výraznější. Závitů jsou hustěji vinuté. Hlavní rozdíly jsou ovšem v morfologii pohlavního ústrojí — zatímco *Helicopsis* má 4 šípové vaky souměrně postavené po stranách vaginy, vyznačuje se *Candidula* jen jediným šípovým vakem. Krom toho žijí oba druhy v jiných oblastech než *H. striata*.

Již v úvodu jsme řekli, že *H. striata* žije na běžných stanovištích jako jsou travnaté meze, úvozy ap. Bližší pohled však ukáže, že je náročnější, než by se na první pohled zdálo. Většina výskytů se soustřeďuje v černozemní oblasti, tedy v území někdejší staroholocenní lesostepi, na nezpevněných vápnných podkladech, jako jsou spraše, vápnné písky i pískovce a slíny, popřípadě vápnné sopečné brekcie. Skalnatým místům se vyhýbá a jen výjimečně proniká na umělá stanoviště, třeba na násypy silnic a železnic nebo do starých odklízů. Tím se výrazně liší od jiných suchomilek, pro něž je schopnost osazovat taková stanoviště přímo charakteristická.

Příčinu tohoto rozdílu osvětlí historie výskytu: zatímco druhy rodů *Helicella* a *Candidula* se k nám přistěhovaly teprve v nedávné, tj. historické době, a invaze dosud trvá, jak dosvědčují výsadky dalšího rodu *Cernuella* v Čechách, dokládají přechetné fosilní výskytů druhu *H. striata*, že jde o starousedlý středoevrop-

*Helicopsis striata* (Müller), typický jedinec z Velkoveského vrchu u Odolena Vody (rozměry 5,6 : 8,1 mm). Snímek J. Brabenec



ský prvek, kterému nejlépe vyhovovalo prostředí sprašových stepí v chladných obdobích pleistocénu. Tehdy měl v suchých oblastech nižších než 300 m téměř souvislé rozšíření a patřil k běžným druhům. V teplejších obdobích se stahoval do okrsků černozemní stepi, což platí jak pro pleistocenní interstadiály, tak pro poledovou dobu. Udržel se v enklávách staroholocenní lesostepi, která se v neolitu změnila na obdělávanou krajinu, kde rovněž našel vhodné podmínky a přetrval až do dneška. Jen zřídka pronikl na vysloveně druhotná stanoviště, jako je třeba Písecká brána na Mariánských hradbách v Praze. Na jižním Slovensku místy osazuje opuštěné podunajské šterkovny a pískovny.

Donedávna se *H. striata* udržovala na zbytcích stepních stanovišť uprostřed obdělávané krajiny. Její areál v Čechách se dosti kryje s rozšířením takových rostlin, jako je kavyl vláskovitý, kozinec dánský, rakouský a bezlodyžný, pryšec Seguierův ap. Zatímco však v Čechách žila na mnoha místech v této oblasti, lze počet dosud zjištěných výskytů na jižní Moravě a ve slovenském Podunají spočítat téměř na prstech. Zde se totiž omezuje především na písčité podklady, jako je třeba známá písečná step u Čenkova. V Maďarsku, třeba v okolí Budapešti, je počet nalezišť již podstatně vyšší. Při jižním okraji areálu žijí tvarově odlišné populace popisované jako zvláštní druhy. Tak v maďarských pustinách je to *Helicopsis hungarica* Soós et Wagner, která se liší podstatně větší ulitou, nedostatkem pysku a užší píštělí. U nás byla zjištěna jen fosilní v pozdně glaciální slatině u Šafárikova. Teprve r. 1969 popsal E. Gittenberger ze západního okolí Vídeňského Nového Města *Helicopsis austriaca* Gitt., která se naopak liší drobnou ulitou, žije však na zcela malém území. Historii těchto druhů a jejich vývojový vztah k *H. striata* však prozatím neznáme pro nedostatek vhodných fosilních nálezů.

Dnes jsou zástupci rodu *Helicopsis* jak u nás, tak v sousedních zemích na rychlém ústupu. Hlavní příčinou je nepochybně současné zemědělství, především chemizace, která mění plochy stepního rázu zachované mezi poli na dusíkem obohacená stanoviště poloruderální povahy. Vliv má snad i omezení pastvy, která udržovala krátkotrvající porosty nejlépe vyhovující těmto plžům. Vhodných refugií téměř není, neboť uvedené druhy nežijí na skalnatých stanovištích, která jsou mnohem méně ohrožena. Např. na Lounsku najdeme *H. striata* jen na nízkých pahorcích, jako je třeba známý Tobiášův vrch; na rozsáhlé stepi na velkých kopcích, jako jsou třeba Raná nebo Oblík, však neproniká.

V této souvislosti je pozoruhodná zpráva uveřejněná v r. 1979 v Rakousku, která popisuje pokusy Petra Reischütze o umělé vysazení druhu *H. striata* na náhradní lokality. Zatímco na stepních stanovištích přirozeného rázu se výsadky neuchytily, což se vykládá vlivem konkurence, množil se vysazená populace úspěšně na úhoru osetém travou. Jistě zajímavý podnět k aktivní ochraně ustupujícího decimovaného druhu.